

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Херсонський державний університет
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки, психології та освітнього менеджменту імені
проф. Є. Петухова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ДИТИНИ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
Кваліфікаційна робота (проект)
На здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 481 групи
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійної програми Дошкільна освіта
Малишко Віторії

Керівниця: старший викладач Ірина ФОМІНА
Рецензентка: Анна ШЕВЦОВА

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку як психолого-педагогічна проблема.....	6
1.1. Особливості психо-емоційного розвитку молодшого школяра..	6
1.2. Розвивальний потенціал образотворчого мистецтва.....	13
РОЗДІЛ 2. Специфіка впливу на емоційно-чуттєву сферу учня початкової школи засобами образотворчого мистецтва.....	19
2.1. Діагностика рівня емоційного розвитку молодших школярів..	19
2.2. Використання арт-терапії для позитивних змін в емоційному і особистісному розвитку молодшого школяра	27
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37
ДОДАТКИ	39
Додаток А Конспект заняття «Продовж малюнок»	39

ВСТУП

Проблема специфіки розвитку емоційної сфери молодших школярів завжди була і залишається актуальною для психолого-педагогічної науки як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Опрацювання досвіду педагогів та аналіз наукових досліджень дають змогу висловити тривожні висновки про негативні тенденції, що відзначаються в розвитку молодших школярів. Мається на увазі збільшення кількості емоційно нестабільних учнів та дітей, які мають проблеми з високим рівнем депресивності, психо-емоційної напруги та замкненості. Всі ці небажані прояви впливають на формування якостей зростаючої особистості, становлення характеру, перебіг соціалізації.

Сучасні науковці (А. Костюк, Н. Коврига, Л. Кльоц, О. Лящ, Л. Малімон, В. Моргун, А. Москальова, М. Москальов та ін.), досліджуючи взаємозв'язок емоцій та інтелекту, визначають їхній вплив на самореалізацію та досягнення особистості. Доведено, що саме люди з розвиненим емоційним інтелектом успішні в професійній та особистій сферах життя.

Мислення людини тісно пов'язане з емоціями, раціональне з чутливим. Завдяки розумовим операціям та уяві, і дорослий, і дитина не тільки зберігають в пам'яті образи, події, переживання, а й творчо працюють над майбутніми. Допомагає і мотивує в цій роботі саме яскрава палітра емоцій людини, яка є важливою для процесу і результату.

На розвиток емоційної сфери молодшого школяра, за висновками вчених, впливають соціально-психологічні умови життєдіяльності учня, техногенні та екологічні фактори. Проблеми розвитку емоцій в дитячому віці та їхній вплив на розвиток особистості піднімали в своїх працях Л. Виготський, А. Богуш, О. Запорожець, О. Кононко, А. Кошелева, М. Єрмолаєва, І. Єрофєєва, Я. Неверович та ін. Серед нових шляхів

розвитку емоційної сфери молодших школярів можна виділити найбільш ефективний – забезпечення оптимальних умов збагачення психо-емоційної складової особистості молодшого школяра через образотворче мистецтво. Сучасні вітчизняні дослідники (І. Демченко, Т. Пагута, Т. Опалюк та ін.) наголошують на важливості здійснення психолого-педагогічного впливу через внутрішній світ дитини за допомогою засобів образотворчого мистецтва, О. Сорока велику увагу приділяє арт-терапевтичним технікам в освітньому процесі початкової школи. Торкнутися внутрішнього світу молодшого школяра можна шляхом створення позитивних емоційних переживань. А за умов цілеспрямованого виховного процесу навіть сприяти перетворенню цих переживань на важливий продукт культурно-емоційного розвитку особистості – почуття, які згодом трансформуються у стійке ставлення до речей і явищ дійсності, стають основою ціннісної сфери особистості.

Актуальність даного питання та недостатня його розробленість зумовили вибір теми нашого дослідження: **«Психологічні особливості емоційного розвитку дитини засобами образотворчого мистецтва»**.

Об'єкт дослідження: процес емоційного розвитку молодшого школяра.

Предмет дослідження: шляхи оптимізації впливу засобів образотворчого мистецтва на формування емоційної сфери молодшого школяра.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні шляхів залучення до методичної практики засобів образотворчого мистецтва як інструментів впливу на розвиток емоційно-чуттєвої сфери молодших школярів.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- 1) Проаналізувати психолого-педагогічну літературу та визначити роль емоційного розвитку в процесі формування особистості;
- 2) Охарактеризувати особливості впливу засобів образотворчого мистецтва на формування емоційної сфери молодшого школяра;

3) Обґрунтувати шляхи оптимізації формування емоційної сфери молодшого школяра засобами арт-терапії.

Методи дослідження:

Теоретичні:

-аналіз психолого-педагогічної літератури для визначення основних понять дослідження;

-конкретно-пошуковий – для узагальнення та систематизації інструментарію впливу на емоційну сферу молодшого школяра.

Емпіричні: педагогічне спостереження, бесіди.

Статистичні методи обробки результатів експериментального дослідження.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в студентами закладів вищої освіти при написанні курсових робіт і кваліфікаційних робіт, слухачами курсів підвищення кваліфікації та в практиці роботи навчальних закладів.

Структура кваліфікаційного проєкту складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку як психолого-педагогічна проблема

1.1. Особливості психо-емоційного розвитку молодшого школяра

Сьогодні головним пріоритетом початкової школи є формування і розвиток основних особистісних якостей школярів: спостережливості, самостійності, допитливості, якісної міжособистісної взаємодії, відповідальності, свідомого і всебічного розуміння навколишньої дійсності та ін. Реалізується це «у відповідному рівні готовності учня до систематичного навчання – фізичної, соціальної, емоційно-ціннісної, пізнавальної, мовленнєвої, творчої» [18].

Початкова школа, як зазначено в Типовій освітній програмі, «забезпечує подальше становлення особистості дитини, її фізичний, інтелектуальний, соціальний розвиток; формує здатність до творчого самовираження, критичного мислення, виховує ціннісне ставлення до держави, рідного краю, української культури, пошанування своєї гідності та інших людей, збереження здоров'я» [18].

В сучасному суспільстві учень початкової школи має велику кількість особливостей, які привертають увагу психологів, педагогів, лікарів. Початок навчання для дитини є одним з найскладніших етапів її життя. В цей час кардинально змінюються умови її активності та режим, з'являються нові обов'язки, змінюється статус та стосунки з оточуючими, збільшуються навантаження (фізичні і розумові).

Дослідники дитинства підкреслюють: на даному етапі розвиток особистості відбувається дисгармонійно: формування емоційно-вольової сфери не встигає за розвитком інтелекту. Інформацію ззовні молодші школярі сприймають легко, але творчі завдання далеко не всі виконують

без допомоги дорослих, мають спрямованість на готову відповідь. Систематичне швидке перемикання уваги призводить до формування «кліпового мислення». Сучасні учні початкової школи менш самостійні, важко обирають рішення. Водночас вони легко оволодівають новими інформаційними технологіями, не сприймають жорстких правил і наказів та демонструють соціально-емоційний інфантилізм. Діти стають більш відокремленими від ровесників, зростають вдома (в багатьох випадках у віртуальному світі) без вільного спілкування з однолітками. Їм складно взаємодіяти, іти на компроміс, миритися.

Всі ці фактори часто призводять до нервово-психічного перенапруження та виснаження адаптаційних ресурсів дитини, що викликає появу цілої низки негативних емоційних станів.

Висновки багатьох психолого-педагогічних праць свідчать про те, що в процесі опанування дитиною соціальних цінностей, норм та ідеалів відбувається формування вищих людських почуттів, які при створених певних умовах стають внутрішнім стрижневим надбанням особистості, змістом мотивів, що спонукають її до вчинкової діяльності.

Науковці (Г. Бреслав, Л. Божович, Л. Виготський, Л. Рубінштейн, Є. Ільїн, О. Кормило, А. Запорожець, Я. Неверович, С. Томчук, П. Якобсон та ін.) підкреслюють, що емоційна сфера відіграє одну з головних ролей в процесі повноцінного розвитку особистості. Результати досліджень А. Захарова, І. Мельничук, І. Нікольської дають змогу спостерігати залежність емоційного розвитку від виховання, умов проживання, структури сім'ї та спонтанних впливів. Науковці наголошують: будь-які емоційні процеси є колом психологічного буття зростаючої особистості, яка спрямовує і регулює інші функції – увагу, уяву, пам'ять, мислення та інші. Емоційні асоціації, образи та контроль є метою та продуктом виховання [19, с. 193-195; 9, с. 42-44].

Молодший шкільний вік, згідно концепції Л. Виготського, – «це культурно-історична категорія, що фіксує особливості психічного

розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невід'ємної складової ціннісних пріоритетів певного суспільства» [6, с. 15-19].

I. Бех зауважує, що молодший шкільний вік – особлива стадія психічного розвитку людини – сьогодні набуває чіткої виразності як стосовно дошкільного дитинства, так і підліткового вікового етапу, котрий є наступним в ієрархічному ряду. Відбувається це внаслідок значного прискорення процесу психічного розвитку сучасної особистості [2, с. 6-10].

Саме тому нині виховання учня початкової школи набуває значущості порівняно з минулими етапами розвитку індивіда. Спонтанні впливи різного характеру на особистість дитини призводять іноді до небажаного досвіду. Ризики, які з'являються внаслідок втручання деструктивних факторів у виховне середовище, вимагають від педагогів, психологів та батьків своєчасного реагування, підтримки дітей, психологічного супроводу та корекції.

Дорослі мають розуміти, що величезний обсяг нової інформації та новоутворень викликають у молодшого школяра певні психічні процеси, котрі є провідними для підліткового віку.

В цьому контексті особливої уваги потребує розвиток емоційної сфери дитини.

Емоції («хвилювання», «збудження») – це певний психічний процес та такий стан організму помірної тривалості, котрий віддзеркалює суб'єктивне ставлення до існуючих ситуацій та об'єктивного світу. Даний стан породжує до дії симпатичної нервової системи та до підняття рівня життєдіяльності організму [5]. Почуття – становлять особливі людські, сумарні переживання відношення до людських потреб, що викликають позитивні або негативні емоції у разі їх задоволення або ж незадоволення [14, с. 435 – 455]. Почуття є більш

складним, постійним ставленням людини. Емоції є показниками почуття.

Емоції, як особливий вид психічних процесів, тісно пов'язані з інстинктами, станами, потребами і мотивами. Проявляються емоції у вигляді переживань (здивування, радості, суму та ін.) і мають безпосередній вплив на життєдіяльність індивіда. За висновками досліджень С. Рубінштейна, емоції суттєво змінюють протікання будь-яких процесів (позитивні виступають внутрішньою спонукальною силою, негативні можуть бути джерелом руйнівної). Емоції тривожності, невпевненості, страху, можуть гальмувати активність людини [16, с 200-203].

С. Рубінштейн доводив, що емоції, як і всі психічні процеси, розвиваються під час дорослішання. Науковець визначив три рівня емоційного розвитку:

1 рівень – це елементарні фізичні відчуття, які спрямовані на задоволення фізіологічних потреб, носять безпредметний характер (прості емоції);

2 рівень є етапом формування предметних почуттів, характеризується свідомістю (складні емоції – постають як наслідок усвідомлення об'єкта, котрий їх пробудив – наприклад, переживання задоволення при сприйманні музики, пейзажу);

3 рівень – це почуття, які пов'язані з формуванням світогляду: моральні, інтелектуальні, естетичні, релігійні [16, с. 203].

О. Запорожець, досліджуючи стадії виникнення емоційних уявлень у дітей, довів, що емоції створюються в процесі практичної діяльності, взаємин дитини з дорослими і однолітками, які її оточують. Науковець зауважував: дитина переживає після здійснення певного вчинку, який був позитивно чи негативно оцінений значущими дорослими чи ровесниками. Потім відбувається перехід дитини до емоційного передбачення наслідків власних дій, їх «програвання» в емоційних

образах. Це новоутворення уможлиблює здійснення корекції поведінки стосовно очікувань [8, с. 181-191].

П. Якобсон, вивчаючи емоційну сферу людини, запропонував шляхи емоційного розвитку за наступними напрямками:

- Здолання імпульсивності поведінки при переході від дошкільного дитинства до молодшого шкільного віку;
- Формування ситуативних емоцій на основі почуттів, які мають стійкий характер;
- Більш ефективне регулювання переживань і почуттів дитини;
- Соціалізація почуттів [25, с. 154].

І. Бех наголошує, що в процесі емоційного розвитку особливу увагу слід приділити процесу *рефлексії*, за допомогою якої учень початкової школи стає суб'єктом освітньої діяльності, поведінки та спілкування [3, с. 97]. Йдеться про *мислення*, що спрямовується і на самого себе, і на розв'язання завдань різної складності; *комунікацію*, що передбачає взаєморозуміння та *самосвідомість*, яка дозволяє вибудувати систему цінностей і орієнтирів, рухатися до самозмін.

Л. Рожина наукові розвідки присвячувала проблемам емоційного розвитку дитини, стверджуючи, що формування емоцій сприяє особистісному зростанню, більш глибокому розумінню себе і оточуючих, збільшенню кола комунікацій [17, с. 87].

Психологи вважають, що молодший шкільний вік є особливим: з одного боку присутні такі якості дошкільника, як наївність, довірливість, з іншого – змінюється логіка мислення та поведінка.

Індивідуалізація – друге важливе надбання сучасної дитини молодшого шкільного віку. Сьогодні учень початкової школи прагне виокремити власне «Я», отримати визнання однолітків і дорослих.

У теперішньої 7-8-річної дитини відбувається усвідомлення суспільства «як об'єктивно існуючої соціальної організації, де його «Я» виступає нарівні з дорослими». Така ситуація створює потенційні

можливості розвитку її особистісних здібностей, які реалізуються в різноманітних формах предметної діяльності.

Кардинальна зміна соціального статусу (дитина стає школярем) веде до появи обов'язків, яких раніше не було, а тепер визначаються дорослими та оточуючими однолітками. Пізнавальна діяльність виходить на перший план, дитина опрацьовує великі об'єми інформації.

В психічній сфері також відбуваються зміни. Тепер учень повинен пристосуватись до вчителя, однокласників, розвивати в собі вольові якості для успішного навчання.

Зміна діяльності веде до змін у мисленні: формується абстрактно-логічне мислення. Основним видом пам'яті стає довільна, механічна пам'ять на високому рівні, на відміну від логічної.

О. Запорожець підкреслює інтенсивність розвитку сприйняття молодшого школяра, уваги, уваги. В цьому віці діти здатні за бажанням уявити та описати яскраво пейзаж, людину, якусь річ [8, с. 181-191].

Характерні особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку:

- дитина опановує суспільні кшталти вираження почуттів;
- перемінюється позиція емоцій в практиці дитини, виникає емоційне передбачення;
- почуття стають швидше усвідомленими, сумарними, розумними, довільними, позаситуативно;
- розвиваються вищі почуття - моральні, інтелектуальні, естетичні.

Розвитку особистості дитини сприяють продуктивні види діяльності, в яких складається спрямованість на отримання результату. Цим результатом може бути малюнок, який несе відбиток особистості автора. Образотворча діяльність включається в розвиток знакової функції свідомості, моделюючи дійсність, розширює межі її пізнання. Розвивається вміння породжувати та реалізувати задуми. Опановуються своєрідні виразні засоби образотворчої діяльності. Провідна роль в

становленні особистості дитини - школяра належить емоційній сфері. Саме з цією особливістю психіки дитини пов'язаний високий ступінь впливу емоцій на зображувальну діяльність. Дослідження теоретиків та практиків доводять: пізнання дитиною навколишньої дійсності відбувається через емоційно-естетичне переживання.

Отже, емоційна сфера молодших школярів характеризується наступними ознаками:

1) проявляється легка чуйність на події, що відбуваються, емоції при цьому тісно взаємопов'язані з процесами сприйняття, уяви, розумовою і фізичною діяльністю;

2) вираження переживань молодших школярів - радості, смутку, страху, задоволення або незадоволення, - відрізняється безпосередністю і відвертістю;

3) в процесі освітньої діяльності дитина схильна до переживань страху, що становлять відчуття неприємностей, невпевненості у власних силах, неможливість виконати завданням; молодший школяр відчуває загрозу власному статусу в класі та родині;

4) емоційна сфера молодших школярів відрізняється емоційною нестабільністю, частою зміною настроїв, схильністю до короткочасних і бурхливих афектів на загальному тлі життєрадісності, бадьорості, веселості, безтурботності;

5) факторами прояву емоцій у дітей молодшого шкільного віку стають не лише ігри та комунікація з однолітками, але й успіхи в навчанні та діяльності і оцінка цих успіхів учителем і однокласниками.

Від того, як організовано вплив на емоційно-почуттєву сферу учня початкової школи, багато в чому залежить подальший розвиток особистості школяра.

1.2. Розвивальний потенціал образотворчого мистецтва

Сьогодні одним з головних завдань освітньої системи є визначення характеру середовища, що сприяє розвитку особистості. Першочерговим напрямом реформування початкової освіти є: «створення нового сучасного освітнього середовища, розроблення і впровадження нових Державних стандартів початкової, базової середньої та профільної середньої освіти, впровадження в освітній процес компетентнісного особистісно орієнтованого навчання, педагогіки партнерства...» [15].

Державний стандарт початкової освіти ґрунтується на гуманістичних принципах, презумпції талановитості дитини, цінності дитинства, радості пізнання, розвитку особистості, здоров'я і безпеки дитини [15].

Модернізація системи вітчизняної освіти на гуманістичних засадах передбачає перехід до ідеї дитиноцентризму, спрямованої на розвиток внутрішнього потенціалу кожної дитини, її інтересів, емоцій та почуттів. Оскільки стрижневою рисою дитини молодшого шкільного віку є емоційність (В. Крутецький, Г. Люблінська, О. Запорожець, П. Якобсон та ін.), вплив на емоційну сферу учня найкраще відповідає його природі [19, с. 128].

Особливе значення має вплив емоцій на формування пізнавальних інтересів молодших школярів (Ш. Амонашвілі, І. Бех, Ю. Бабанський, Н. Бібік, О. Савченко, та ін.). Тож в освітньому процесі початкової школи емоційний вплив є необхідною складовою навчальної діяльності. Педагоги і психологи мають вивчати емоційний бік життя школярів, враховувати його особливості у плануванні занять, створювати емоційну атмосферу уроку. Тому, для створення та втілення емоційності в освітній процес М. Скаткін пропонує застосовувати вчителю у своїй діяльності дидактичні ігри, гумор, пов'язувати різноманітні ситуації з життям. Чимале значення в ході формування емоцій і почуттів у молодших школярів відводиться урокам образотворчого мистецтва.

Згідно з поглядами Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва та інших видатних психологів, психіка людини найактивніше змінюється і перебудовується в процесі діяльності, вона детермінована предметною діяльністю. Образотворча діяльність є особлива форма діяльності «запускає» активізацію багатьох психічних процесів, у зв'язку з цим її можна вважати важливим чинником формування особистості.

В. Бехтерєв, досліджуючи формування інтелекту дитини, довів залежність від розумового розвитку здатності до прекрасного, естетичних почуттів. Науковець підкреслював важливість малювання як прояву дитячої психіки: «Мистецтво вимагає роботи розуму, роботи думки, усе інше випадкове і побічне явище в психології мистецтва» [4, с 10-12].

Видатний педагог К. Ушинський зауважував, що навчання має ґрунтуватися на безпосередньому сприйнятті дитини, на конкретних явищах, а не на абстрактних представленнях і абстрактних словах. Для розвитку дитячого мислення дуже важлива здатність до активного спостереження. Ця вимога є дуже важливою, оскільки дитина «мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями» [24, с. 186-193].

О. Соколова вважає, що предметна зображувальна діяльність (що містить дії з кольором, формою, об'ємними конструкціями) є особливим інструментом психолого-педагогічного впливу на емоційну сферу зростаючої особистості. Одночасно в процесі роботи над малюнком змінюється пізнавальна активність дитини, відбувається сенсорний розвиток, розвивається просторове та аналітичне мислення. Навчання дитини зображувальній діяльності має схожу з іншими педагогічними впливами мету – засобами мистецтва формувати гармонійну особистість дитини, яка готова до самореалізації та саморозвитку, розвивати художньо-естетичні смаки, озброювати компетентностями – ключовими

та мистецькими. Крім того методика навчання малюванню може мати терапевтичний ефект [20, с. 201–205].

Державним стандартом початкової середньої освіти визначено зміст та завдання освітньої Мистецької галузі. Її метою також є «всебічний художньо-естетичний розвиток особистості дитини, освоєння нею культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва; плекання пошани до вітчизняної та зарубіжної мистецької спадщини; формування ключових, мистецьких предметних та міжпредметних компетентностей, необхідних для художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті» [10].

Саме на підґрунтях компетентнісного та особистісно зорієнтованого, діяльнісного й ігрового а також інтегративного підходів відбувається оволодіння молодшими школярами мистецтва.

Для реалізації зазначеної цілі передбачається вирішення таких завдань:

– «виховання в молодших школярів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів і потреб, естетичних ідеалів, здатності розуміти та інтерпретувати твори мистецтва, оцінювати естетичні явища;

– формування в учнів на доступному рівні системи художніх знань і вмінь, яка відображає цілісність та видову специфіку мистецтва;

– розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, їх художніх здібностей і мислення, здатності до самовираження та спілкування» [10].

Для ефективного розв'язання зазначених вище проблем художньо-естетичного розвитку дитини, цей процес має відбуватися за таких умов:

- формування мотивації до художньої діяльності, залучення засобами образотворчого мистецтва до світової культури в єдності естетичних почуттів, образотворчих навичок і культурних норм;

- забезпечення пізнавальних і естетичних потреб через участь в художній образотворчій діяльності, розвиток сенсорно-моторних

навичок, компонентів мислення, здатності емоційного самовираження через засоби мистецтва, сприйняття, навичок аналізу і синтезу, художнього смаку;

- сприяння творчим проявам особистості, самостійності, потреби в самовираженні, соціокультурній адаптації засобами образотворчого мистецтва.

Особливе значення має переживання дитиною емоцій від занурення в ситуацію творчості, можливості застосування різних універсальних прийомів для реалізації власного виняткового задуму. Під впливом занять образотворчою діяльністю відбуваються зміни в поведінці дітей. Їх дії набувають усвідомленого, мотивованого і цілеспрямованого характеру.

Також спостерігається розвиток самостійності і наполегливості в досягненні кінцевої цілі. Значна роль належить розвитку рефлексії, яка відбувається під час спільного обговорення результатів роботи в кінці заняття. Рефлексія може бути реалізована в ігровій формі, у вигляді виставки, презентації, бесіди.

Самостійна активність дітей формуванню оцінного мислення, вмінню аналізувати та порівнювати результати праці, «проводити паралелі» – відповідність з поставленими завданнями. Важливим компонентом розвитку молодшого школяра в даному контексті є вербалізація: коментування власного задуму, опис шляхів його втілення, оволодіння новими словами, взаємодія з іншими. Розвиток мовлення, в свою чергу, призводить до розвитку уяви, образного мислення, естетичного бачення світу.

Втілення поставленої цілі та завдань реалізується за такими змістовими лініями: «Художньо-творча діяльність; Сприймання та інтерпретація мистецтва; Комунікація через мистецтво». Саме вони характеризують одну із моделей успіху в процесі досягнення загальної

мети освітньої галузі та характеризують провідну роль загальної мистецької освіти.

«Змістова лінія *Художньо-творча діяльність* націлює на розвиток креативності та мистецьких здібностей учнів через практичне освоєння основ художньої мови різних видів мистецтва та способів художньо-творчого самовираження. Ця змістова лінія реалізується через формування в учнів умінь застосовувати різні виразні засоби творення художніх образів, імпровізування та естетичного перетворення довкілля» [10].

«Змістова лінія *Сприймання та інтерпретація мистецтва* спрямована на пізнання цінностей, що відображають твори мистецтва. Її реалізація передбачає розвиток емоційної сфери учнів, збагачення естетичного досвіду, формування в них умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати мистецтво, виявляючи до нього емоційно-ціннісне ставлення» [10].

«Реалізація змістової лінії *Комунікація через мистецтво* націлена на соціалізацію учнів через мистецтво, усвідомлення ними свого «Я» (своїх мистецьких досягнень і можливостей). Змістова лінія передбачає формування в учнів умінь презентувати себе і свої досягнення, критично їх оцінювати, взаємодіяти з іншими через мистецтво у середовищі, зокрема у різних культурномистецьких заходах, обговореннях тощо, а також формування уявлень про можливість і способи регулювати свій емоційний стан завдяки мистецтву» [10].

Таким чином, образотворча діяльність знаходиться в тісній взаємодії з загальним розвитком дитини: в художній творчості бере участь не якась окрема функція, їх поєднання; необхідно максимально використовувати образотворчу діяльність для розвитку пізнавальних інтересів, формування складних ієрархічних зв'язків між психічними функціями; специфіка образотворчої діяльності відкриває широкі можливості для формування естетичних потреб; художній образ

збагачує емоційний світ, змушує працювати пам'ять, формуючи асоціативні зв'язки, що, в свою чергу, сприяє підвищенню виразності творчого продукту; збільшення арсеналу виразних засобів відкриває нові можливості творчого самовираження молодшого школяра.

РОЗДІЛ 2

Специфіка впливу на емоційно-чуттєву сферу учня початкової школи засобами образотворчого мистецтва

2.1. Діагностика рівня емоційного розвитку молодших школярів

У сучасному суспільстві чималого розвитку надається особистісно-орієнтованому підходу в освітньому та виховному процесі у закладі освіти, визначаються його провідні принципи та способи здійснення. Тому, одним із ключових домінант такого підходу є урахування індивідуальних особливостей окремо кожної дитини.

Вчителям, які є для вихованців «значущими дорослими» та мають істотний вплив на формування особистості дитини, потрібно мати в своєму арсеналі певні діагностичні інструменти. За допомогою них вчитель може глибше зрозуміти внутрішній світ дитини, її емоційний стан, прихований потенціал. Тільки завдяки реальній інформації, використовуючи індивідуальний підхід, дорослий зможе свідомо, цілеспрямовано і системно спланувати процес формування особистості.

Використання у своїй діяльності діагностичних методик посідає чільне місце у процесі дослідження логіки формування різноманітних психічних якостей і здібностей.

Головним аспектом діагностики дітей є розуміння пізнавальних психічних процесів, котрі становлять орієнтовні дії, що цілеспрямовані для огляду предметів та явищ, визначення та збереження у пам'яті їх властивостей і стосунків. Дане твердження було винесене і експериментально обґрунтовано О. Леонтьєвим, О. Запорожцем, Д. Ельконіним та Л. Венгером.

А. Москальова та М. Москальов, розробляючи методи психодіагностики в навчально-виховному процесі, рекомендують дотримуватися таких правил тестування:

1. Перш ніж приступити до тестування, педагог має ретельно ознайомитися з методикою випробування, оскільки навіть незначні труднощі, або незрозумілі речі здатні спотворити результати.

2. Формулювання питання, час, відведений для відповідей мають бути однаковими для всіх учасників.

3. Перед тестуванням пояснити дитині, мету роботи, переконатися, що вона розуміє завдання.

4. Якщо педагог бачить, що учень вагається і це не залежить від нерозуміння питання, треба зупинитися і перейти до наступного тесту.

5. Випробування має проходити в природних для дитини умовах. У неї не повинно бути страху, недовіри. Педагог не коментує відповіді, зберігає спокій, врівноважений, витриманий.

6. Вчитель враховує індивідуальні особливості інтелектуальної діяльності різних дітей. Тести не повинні застосовуватися механічно. Вони вимагають обліку всіх обставин, які виникли у випробуваннях. Результати залежать від особливостей дітей та їхнього стану.

7. Якщо дитина з легкістю виконує задачі свого вікового періоду, можна запропонувати їй тести наступного рівня.

8. Вчитель має звернути увагу на те, котрі психофізичні чинники у молодшого школяра розвинуті менше й сприяти їх розвитку [12, с. 137].

З метою діагностики використовуються різноманітні психологічні методики, котрі мають відповідати віковому розвитку і вивченню саме тієї сфери, котра є предметом розгляду.

На відміну від інтелектуальної сфери дослідженню емоційної сфери дітей, нажаль, присвячено недостатньо уваги. Вибір методик досить невеликий. З метою діагностики емоційної сфери ми сформуvalи комплекс, котрий складається з таких методик:

1. Дослідження настроїв (Т. Пашукова, А. Допіра, Г. Дьяконова) [Додаток А; 12, с. 115].

2. Тест «Малюнок сім'ї»;

3. Тест Люшера;

4. Тест «Обери обличчя».

Розглянемо деякі з тестів більш детальноше.

1. *Дослідження настроїв* (за описом Т. Пашукової, А. Допіри, Г. Дьяконова).

Мета дослідження: діагностика настрою як емоційного стану особистості.

Матеріал: шкала кольорових діапазонів настрою з 8 кольорів, розроблена А. Лутошкіним: чорний і білий, червоний, зелений, оранжевий, блакитний, жовтий та фіолетовий кольори. Даний комплект складається із квадратів розміром 3х3 см, що виготовлені з кольорового паперу.

Інструкція: необхідно подивитись на кольорову шкалу настроїв. Потім треба вибрати той колір, що відповідає настрою дитини сьогодні.

Хід дослідження: дослід проводять як з однією дитиною, так із групою до 16–20 осіб. Кожна дитина має бути забезпечена набором кольорів, з якого треба вибрати один, який відповідає настрою.

Шкала кольорового діапазону настроїв: червоний – захоплений; помаранчевий – радісний; жовтий – приємний; зелений – спокійний; фіолетовий – тривожний; блакитний – сумний; білий – важко сказати; чорний – дуже незадоволений. Завдання допоможе виявити динаміку настроїв за певний фрагмент часу, дослід може повторюватися щодня упродовж тижня або місяця.

Завдання педагога – фіксувати настрої, визначений дитиною у кольороматриці за допомогою кольорових маркерів та вести щоденник спостережень.

Розгляд результатів: З метою аналізу отриманих даних кольороматриці настрою дозволено проводити як щоденно, так і в кінці кожного тижня. Важливо встановити ступінь адекватності емоційного реагування дитини на події її життя.

Кінцеве визначення емоційного стану відповідає тому настрою, що відзначається за повний період дослідження. Ця оцінка визначає ризик відхилень від норми в емоційних станах учня (тривалий стан тривожності, суму; невідповідність емоційних проявів ситуаціям; надмірна емоційна збудженість; різка полярність емоційних станів, або, навпаки, тривала одноманітність). Треба враховувати, що до факторів, які впливають на настрій людини, належать стан здоров'я, емоційно-психологічна атмосфера у сім'ї, в класі та стосунки з однолітками [112, с. 148-151].

Підсумки нашого дослідження сигналізують про те, що, часто у дітей переважають помаранчевий, жовтий та зелений кольори настрою. Протягом періоду проведення констатувального етапу дослідження ми також спостерігали прояви негативного стану настрою у певних дітей (коричневий, фіолетовий). Проте, отримані результати в ході всього дослідження дають змогу зробити наступні висновки. Тому, отримані дані ми відобразили у формі діаграми, поданої на Рисунку 2.1.1.

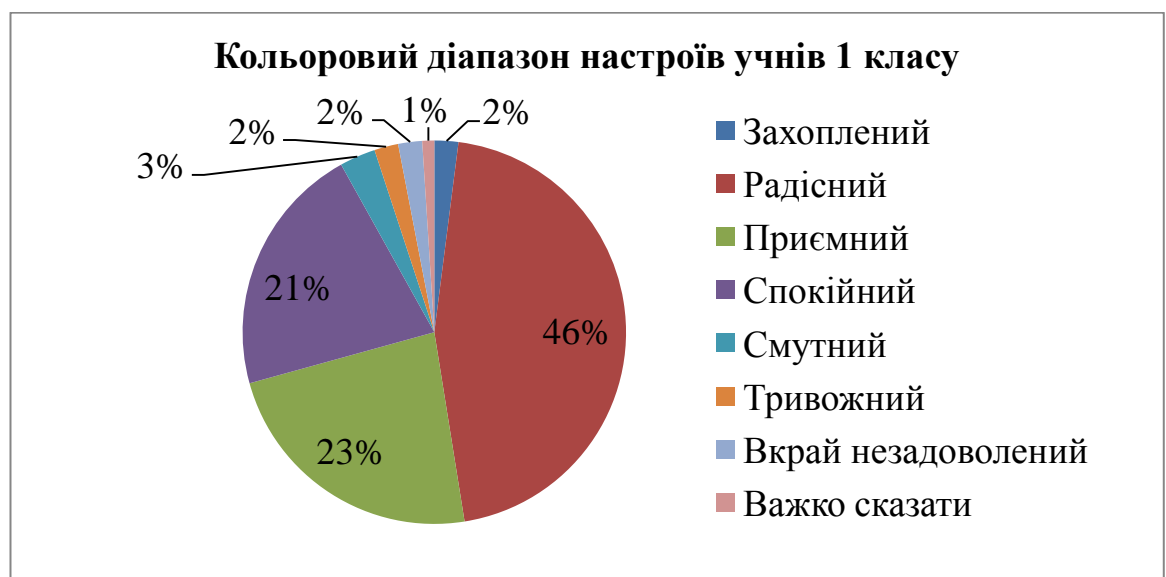

Рисунок 2.1.1 – Кольоровий діапазон настроїв учнів 1 класу

2. «Малюнок сім'ї»

Мета: визначення індивідуальних переживань дитини щодо ставлення до членів родини, а також емоційних станів і почуттів, що відчуває дитина.

Методика відображає два параметри:

1. Почуття, котрі дитина відчуває стосовно ставлення до родини, сімейної ситуації та власного місця в цій родині - почуття приналежності до неї або ж знехтування.

2. Спосіб переробки почуття знедоволеної людини - або виганяє себе з сім'ї, або виганяє з родини окремих її осіб.

Перевагою такої методики є те, що за допомогою малюнку можна виявити ті почуття, котрі дитина може свідомо не визнавати або не може висловити іншим способом.

Дана методика дає змогу дати відповідь на такі запитання: Як бачать діти свою родину? Як вони відносяться до родини? Які почуття дитина відчуває при спілкуванні з кожним з членів родини?

За даною методикою можна побачити:

- ставлення дитини до батьків;
- ставлення батьків до дитини;
- ставлення дитини до братів і сестер;
- ставлення братів і сестер до дитини;
- ставлення батьків один до одного.

У сучасному розвитку психологічної науки виділяється 4 позиції відносин «дитина – сім'я»:

1. «мене люблять та я потрібен» - на малюнках зображена вся родина, всі розташовані один біля одного, посміхаються - такий малюнок свідчить про благополуччя в сім'ї та емоційному стані дитини;

2. «мене люблять, ви живете заради мене та я потрібен» - малюнок, де зроблений акцент на дитині - викликає тривожність щодо стану емоційної сфери;

3. «мене не люблять, але я прагну зблизитися з вами» - на таких малюнках дитина себе не зображує, але є всі інші члени родини – він свідчить про неблагополучний стан в родині і в емоційній сфері дитини;

4. «я не потрібен і мене не люблять, так дайте мені спокій» - в таких малюнках автор завжди відсутній, члени сім'ї промальовані погано або теж відсутні - дитина вважає себе знехтуваним, даний момент властивий дітям з невротичними проявами.

Розташування малюнка: У центрі себе малює нормальна, впевнена особистість, відчуває себе у безпеці.

У верхній частці аркуша – з високим рівнем очікувань чи завищеною самооцінкою.

У лівій частині аркуша – з ознаками почуття беззахисності, із заниженою самооцінкою.

В кінці аркуша малює себе дитина, невпевнена у собі, має потребу у схваленні, підтримці, страх самостійних рішень.

Занадто часті стирання малюнка – це ознака тривожності, невдоволення собою. Прагнення заповнити увесь аркуш якимись зображеннями позначає наявність у дитини відчуття самоти, незахищеності. Якщо дитина зображує хмари – це може свідчити про тривогу, боязкість. Натомість присутність на малюнку сонця, лампочки, речі, пов'язані зі світлом та теплом свідчать про потребу у коханні, довірі, додатковій увазі, турботі [23].

Крім тих малюнкових тестів вивчення емоційної сфери, можна користуватися й іншими. У числі таких діагностичних тестів можна назвати «Дерево» (К. Кох), «Кактус», «Будинок - дерево - людина» (Д. Вук), «Малюнок сім'ї» (що також представлені в різноманітних інтерпретаціях - В. Хьюос, Л. Корман, В. Вульф, Р. Берн.

Завданням нашого дослідження було визначити сучасний емоційний стан молодших школярів. В констатувальному етапі

експерименту взяли участь учні ЗЗСО № 47 м. Херсон 1 класу – 33 особи.

Застосовані нами діагностичні методики дали можливість проаналізувати результати тестування, виявити проблеми в емоційному розвитку школярів та спланувати шляхи їх подолання.

3.Проективна методика «Обери обличчя», розроблена американськими психологами Р. Теммл, М. Дорки і В. Амен

Матеріали: 14 малюнків, кожен з них відображає певну типову для життя дитини ситуацію.

Методика дозволяє виявити ступінь тривожності дитини.

Завдання: методика дає змогу дослідити й оцінити ступінь тривожності дитини в типових життєвих ситуаціях, де відповідна якість особистості виявляється найбільшою мірою.

Негативний емоційний досвід сприяє зростанню та породжує тривожність як рису особистості та неспокійну поведінку дитини.

Про недостатньо гарну емоційну пристосованість, адаптованість дитини до життєвих ситуацій, викликаючи занепокоєння, страх свідчить підвищений рівень особистісної тривожності.

Психодіагностика тривожності оцінює внутрішнє ставлення учня до деяких соціальних ситуацій, надає корисну інформацію про природу взаємин, котрі склалися у дитини з оточуючими людьми, зокрема в сім'ї, в класі.

Образотворчий матеріал в даній методиці представлений серією малюнків розміром 8,5 x 11 см (мал. 1-14). На кожному малюнку зображено типову для життя дитини ситуацію.

Кожен малюнок представлений у двох варіантах: для хлопчиків - зображений хлопчик а для дівчаток – зображена дівчинка.

У ході тестування досліджуваний уподібнює себе з дитиною тієї ж статі, що й він. Особа не промальована повністю, поданий лише загальний контур голови.

Кожен малюнок містить два додаткові зображення дитячої голови, котрі з точністю відповідають контуру обличчя дитини на малюнку. Одне обличчя дитини - усміхнене, а інше - сумне.

Дослідник ставить питання дитині до кожного з них - «Як ти гадаєш, у дитини обличчя буде веселе чи сумне?»

Серія малюнків: мал. 1. Гра з молодшими дітьми; мал. 2. Дитина і мати з немовлям; мал. 3. Об'єкт агресії; мал. 4. Вдягання; мал. 5. Гра із старшими дітьми; мал. 6. Вкладення спати на самотині; мал. 7. В класі; мал. 8. Догана; мал. 9. Ігнорування; мал. 10. Агресивний стан; мал. 11. Прибирання іграшок; мал. 12. Ізоляція; мал. 13. Дитина з родиною; мал. 14. Пожива на самоті.

Передбачується, що від власного психологічного стану в момент проведення тестування буде залежати вибір дитиною тієї чи іншої особи. Такі малюнки мають «проективне» навантаження. Те, який сенс надає школяр саме цим малюнкам, вказує на типовий для нього емоційний стан в подібних життєвих ситуаціях.

Представивши дитині малюнок, дослідник надає до кожного з них роз'яснення такого змісту: «Як ти думаєш, яке у дитини буде обличчя, веселе чи сумне? Він (вона) грає з малюками».

У спеціальному протоколі фіксується вибір дитиною відповідної особи та її коментарі. Дані протоколи підлягають аналізу, який має кількісну та якісну форми.

Кількісний аналіз: на основі отриманих даних з протоколу рахується індекс тривожності дитини (ІТ), який рівняється відсотковому відношенню числа негативних виборів до всього числа малюнків.

Відповідно до індексу тривожності (ІТ) діти від 6 до 7 років можуть бути розділені на такі три групи:

1. *Високий рівень тривожності* в якому ІТ становить більше 50%.
2. *Середній рівень тривожності* де ІТ перебуває в межах від 20% до 50%.

3. *Низький рівень тривожності* відповідно до якого ІТ розміщується в інтервалі від 0% до 20%.

Підсумки нашого дослідження сигналізують про те, що, в основному, діти мають середній рівень тривожності. Але викликає занепокоєння той факт, що велика кількість учнів мають надмірну емоційну збудженість, у багатьох спостерігається різка полярність емоційних станів та перепади настрою. У деяких молодших школярів спостерігається тенденція «переносити» негативні моменти життя родини на способи взаємодії у класі. Отримані результати дослідження ми відобразили у формі діаграми Рисунок 2.1.2.

Рисунок 2.1.2 – Рівень тривожності учнів 1 класу

Хоча, в основному, діти виявили середній рівень тривожності, деякі прояви поведінки дітей вказують на певні проблеми. Це вимагає пошуку ефективних інструментів впливу на емоційну сферу учнів.

2.2. Використання арт-терапії для позитивних змін в емоційному і особистісному розвитку молодшого школяра

Науковцями доведено, що мистецтво є найважливішим засобом розвитку і виховання особистості, залучення її до загальнолюдських

цінностей. Образотворче мистецтво «не потребує посередника між автором і глядачем. Головним предметом пізнання в живописі виступає людина з її внутрішнім світом, її відношенням до суспільства і природи, до дійсності взагалі» [22, с. 145-151]. Живопис впливає на митця та глядача за допомогою образності, асоціативності та емоційної забарвленості, збагачує естетичний смак, розвиває творчу уяву, образне мислення.

Сьогодні найбільш доступним інструментом терапії для учителя початкової школи вважається використання мистецтва, оскільки не потребує спеціальних медичних знань [22, с. 145-151].

Збереження психічного здоров'я молодших школярів засобами арт-терапії набуває популярності щодня.

Арт-терапія розуміється як метод розвитку та зміни особистості, колективу або групи за сприянням різних видів та форм мистецтва [7, с. 25-28].

В психолого-педагогічному контексті арт-терапія має неклінічну спрямованість, оскільки розрахована на здорову особистість і пов'язана зі зміцненням емоційного стану та психічного здоров'я дитини й виконує корекційні функції [21].

По-перше, дорослі (батьки та вчителі) мають створювати умови для вільного, спонтанного малювання дітей. Ще до школи дитина проходить дуже специфічний і важливий етап дорослішання – соціалізацію, малюнок може дати можливість зрозуміти можливі труднощі і переживання з цього приводу.

Кожен спонтанний малюнок дитини – це позбавлення від негативних станів, емоцій, своєрідний захист від енергії, яку нікуди скинути. Тому, не слід дорослим часто допомагати з сюжетами, бо вони несвідомо блокують психологічний канал, з якого дитина може поліпшити свій психоемоційний стан. Можна спробувати допомогти

дитині з темою сюжету тоді, коли вона сама забажає, і тільки за допомогою чарівної фрази – «Малюй, що бажаєш малювати».

По-друге, не треба критикувати дитину, не треба порівнювати її малюнки з іншими. Від свого ставлення до творчої діяльності учня учитель приймає процес його становлення як особистості. Не треба хвилюватися перехвалити дитину, треба розуміти малюнок – це частинка прояву душі маленької особистості, її індивідуальне і неповторне сприйняття й відношення до всього, що навколо, до дійсності в цілому.

Займаючись творчою діяльністю, особливо малюванням, дитина пізнає себе та навколишній світ. Реалізуючи в малюнку свої фантазії, своє бачення, дитина заглиблюється та значно розширює поле своєї уяви. Не треба заганяти дитину в дорослу реальність, обмежувати прояви її індивідуальності. Бажання дитини займатися творчою діяльністю треба заохочувати. Дорослим слід не заважати дитині виказувати своє особисте бачення та відношення.

Треба вказати й на те, що гарно виконана пісня, задекламований вірш, намальований малюнок дає дитині поштовх та привід пишатися собою. Це може бути найкращим методом профілактики невротичних розладів, страхів, тривог та невпевненості [13].

Найкращими інструментами арт-терапії, за висновками нашого дослідження, є ниткографія, кольоротерапія, краплетерапія, вправи «Продовж малюнок». Розглянемо деякі з них більш детально.

Ниткографія - намагання зробити «малюнок» будь яких предметів кольоровими нитками або шнурами різної товщини. Молодші школярі із захопленням працюють з цими матеріалами в цій техніці. Це дуже добре впливає на розвиток як розумових так і дрібно моторних здібностей. Паралельно з цим має місце розвиток логіки, геометрії, пам'яті. Розвивається вміння працювати самостійно.

Цей вид техніки має особливо потужний вплив на гіперактивних учнів. Найбільш актуальний вид заняття для дітей, віком від шести до семи років. Працювати в цій техніці можливо з дітьми різного віку. Проміжок з шести до восьми років має найбільш сприятливий, а тому і рекомендований, для цього виду творчості. Існує декілька рекомендацій: маленьким першокласникам більш товщі шнури. Бажано щоб нитки і шнури були з натуральних матеріалів. Праця з ніжною, гнучкою ниткою, або шнуром приємна дитині. Можливість надати або змінити форму чи контур надихає дитину, розширює горизонти для її творчості. Робота з ниткою та шнуром дуже відрізняються від малюнків олівцем, фарбами чи фломастером, тому що надає роботі більший об'єм, малюнок наче «оживає».

Перед початком справи, треба з'ясувати, що ми будемо використовувати за основу, на чому ми будемо викладати наш малюнок. Насправді малюнок можна виконати майже на будь-якій поверхні. Та для більш міцного з'єднання поверхню треба обирати більш цупку. Все залежить від фантазії. Це може бути фанера, картон, тканина, натягнута на основу, ковролін, пінопласт.

Педагог може розповісти про щось, або когось і запропонувати дітям за допомогою їхньої фантазії, зробити зображення їх уявлення, їх бачення. І тоді на поверхню через зображення на малюнку ми зможемо побачити індивідуальні ознаки емоційного стану дитини, емоції: страхи чи радощі, гнів чи радість, щирість чи напруженість.

Важливою особливістю цієї техніки є можливість швидко змінювати намальоване. Наприклад, декілька легких змін – і сумна людина вже посміхається, на спокійній поверхні моря вже біжать великі хвилі [1].

Кранлетерапія

За допомогою звичайної медичної піпетки, фарб та аркушу паперу можливо зробити незвичайний художній витвір. Учень піпеткою

набирає фарбу, розведену водою, та наносить краплями різнокольоровий малюнок. Краплетерапія дуже подобається молодшим школярам. Самі вони говорять, що це цікаво і незвичайно. Праця піпеткою, різнокольоровими фарбами приваблює дитину. Для того щоб не забруднити малюнок, не зіпсувати його, діти починають намагатися концентрувати увагу. Рухи стають більш координованими. Учні вчаться наносити краплі за заданим контуром.

Краплетерапія продовжує підготовку дитини до вміння впевнено тримати ручку, олівець, розвиває дрібну моторику. Як і інші види арт-терапії, ця техніка дозволяє розгорнути межі для фантазії та творчості дитини. Дозволяє дитині за допомогою малюнка виразити себе, свої почуття, своє ставлення. Навіть коли школяр не може виразити свої переживання, малюнок – це єдиний спосіб, щось донести, щось розповісти.

Краплетерапія – допомагає учням здивувати батьків та однолітків добре зробленою роботою, відмінно впливає на підвищення самооцінки дитини.

Для занять краплетерапією необхідний такий набір «інструментів»:

- 1) Вода;
- 2) Фарби;
- 3) Піпетка;
- 4) Губка поролонова;
- 5) Серветки.

Щось не виходить – не біда, вбираємо поролоном краплі які на думку митця зайві.

Результатом роботи за методикою «Краплетерапія» є позитивна динаміка адаптації дітей до школи. В учнів підвищується самооцінка, вони стають уважнішими, а їх рухи більш координованими. Також, діти вчаться знаходити красу в кожній кольоровій краплині.

Монотипія

Дана техніка полягає в тому, що на гладкій поверхні робиться малюнок гуашевими фарбами. Матеріал, на який накладається фарба, не має пропускати воду. Зверху накладається папір та притискається до поверхні. Отримується відбиток у дзеркальному відтворенні. Він може бути не таким чітким ніж оригінал, розпливчастим та містити стерті контури між різними кольорами фарбами.

Оскільки відбиток в цій техніці виходить тільки один тому і назва «монотипія» позначає таке грецьке слово «monos» – «один». Якщо дитина бажає щось змінити або поліпшити, необхідно намалювати все спочатку.

Традиційна техніка із молодшими школярами може бути дещо змінена. Один і той же аркуш може містити декілька відбитків. Якщо отримавши відбиток, дитина буде далі малювати на тій же основі і ще раз накладе лист з відбитком, малюнок зміниться та надихне її на новий витвір мистецтва. Вище описані дії можна повторювати декілька разів, до поки процедура буде спричинювати задоволення, або ж до отримання найбільш принадного результату.

При бажанні можна приготувати завчасно певний відбиток – домалювати потрібні елементи для довершення образу.

Можна одержувати різноманітні відтиски:

- у разі прогладжування верхнього листа з різним натиском;
- у разі нанесення на оригінал більшої або ж меншої кількості фарби;
- у разі нанесення листа на оригінал та потім злегка або сильно зрушити його.

Отримані в результаті розводи стають чудовим матеріалом для дитячих вимислів. Дану техніку можна використовувати у роботі зі страхами та вивільнення накопичених відчуттів.

Іноді буває, що, прогладжуючи верхній лист, дитина залишає на іншій стороні сліди рук, забруднених фарбою. Ці розводи можуть

зацікавити дитину не менше, а й навіть значно більше, аніж відбиток. Подальша активність розгорнеться саме тут адже пальці будуть цілеспрямовано фарбуватися та витиратися об аркуш паперу. Для дитини це придуманий спосіб малювання. Натомість для психолога – це створені умови позбавлення від пригніченості й страхів, підвищення впевненості в собі.

Рисунок 2.2.1 – Кляксографія

Ще одним, добре відомим видом монотипії є «кляксографія». Її техніка полягає в тому, що лист згинається навпіл, потім розкладається на столі. З одного боку згину хаотично або у вигляді конкретного зображення наносяться плями фарби. Можна нанести фарбу біля лінії згину, або в іншій частині листа – від цього залежатиме, ступінь злиття оригіналу і майбутнього відбитку в одне ціле або як два різні зображення. Потім лист знову згинається та міцно притискається рукою. Як наслідок, фарба симетрично передається на іншу половину аркуша. У результаті отримуємо новий витвір мистецтва [11].

ВИСНОВКИ

В ході проведеного дослідження, ми дійшли наступних висновків:

1) Емоції – особливий вид психічних процесів, що пов'язаний з потребами і мотивами, які виражаються шляхом переживань і впливають на життєдіяльність людини. За висновками досліджень В. Крутецького, С. Рубінштейна, П. Якобсона, емоції мають значний вплив на характер діяльності людини (наприклад, позитивні виступають в ролі внутрішньої спонукальної сили у навчальній діяльності, негативні – навпаки гальмують та дезактивують). Емоційність є характерною рисою дітей молодшого шкільного віку.

Саме тому педагогічний вплив через емоційну сферу, з метою розвитку особистості молодшого школяра, є найбільш ефективним. Формування емоційного інтелекту, корекція недоліків емоційної сфери сучасної дитини розглядаються в якості одного з найбільш важливих пріоритетних завдань виховання.

2) Особлива роль в процесі формування у молодших школярів емоційної сфери відводиться заняттям з образотворчого мистецтва та арт-терапії.

Образотворча діяльність є одним з доступних видів дитячої діяльності, системою відображення дійсності, засобом емоційного впливу і інструментом формування і розвитку мислення, комунікативної сфери, естетичних потреб, навичок вираження емоційного стану, формування поведінкових моделей при адекватному навчанні з раннього віку. Застосування різних видів такої діяльності сприяє розвитку та корекції емоційної сфери молодших школярів.

Арт-терапія це зцілення за допомогою будь-якої художньої творчості. В сучасній арт-терапії можна виділити два основні напрями. Представники першого використовують вже готові твори (картини,

музику) професійних митців і високий рівень переживань, закодованих у них.

Представники другого напрямку використовують самостійну творчість дитини або учасників груп. Позитивним моментом є саме власна творчість.

Особливості впливу засобів образотворчого мистецтва на формування емоційної сфери молодшого школяра:

- Одним із засобів виховання емоційності на уроках образотворчого мистецтва виступає колір. У дитячій творчості спостерігається здатність підпорядковувати кольорове рішення для вираження власного емоційного стану, свого ставлення до створеного образу, свої почуття. Колір, композиція, зміст роботи – все свідчить про вподобання дитини, її неповторні погляди на світ;

- З метою виявлення та корекції емоційного стану школярів використовуються арт-терапевтичні вправи;

- Твори мистецтва мають великі можливості впливу на дитину, в них історично закріплені зразки моральних відносин, а виховна функція реалізується через емоційне переживання художніх зразків. У процесі формування емоційної культури на уроках образотворчого мистецтва важливу роль посідає вміння розуміти власне внутрішнє «Я», яке можна розвивати при здійсненні аналізу творів мистецтва. Такий вид роботи визначає систему формування у молодших школярів ґрунтовного сприйняття творів мистецтва, що відповідає першочерговій задумці автора. Учні мають навчитись не тільки побачити, що зображено на полотні, але й зуміти відчувти втілений художником настрій, зрозуміти, що відчував автор, що він хотів розповісти глядачам. Мистецтво передбачає насамперед емоційно-духовне спілкування.

3) Шляхами оптимізації формування емоційної сфери молодшого школяра засобами образотворчого мистецтва вважаємо використання кольоротерапії, ниткографії, краплетерапії, монотипії, вправ «Домалюй

портрет», «Сім'я в образах квітів», «Продовж малюнок», «Казка, яка ожила», «Лінії з характером».

Таким чином, оптимізація процесу виховання емоційної культури молодших школярів стає можливою лише за умови застосування вчителями методів, які підтримують процес формування позитивного ставлення учнів початкової школи до емоційної культури як особистісного феномену, допомагають проявляти емоційну культуру шляхом збагачення досвіду сприйнятливої поведінки. Чималі можливості розвою емоційної сфери пов'язані саме із образотворчою діяльністю. Зміст навчального матеріалу таких занять дає змогу педагогові формувати інтегровані уроки, пов'язувати методи і засоби з метою всебічного та гармонійного розвитку емоційної культури учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арт-терапія. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/05/01/%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%8F/> (дата звернення: 24.02.2021).
2. Бех І. Д. Вивчення особистості молодшого школяра. Початкова школа. 1993. № 3. С. 6-10.
3. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: «Букрек», 2018. 320 с.
4. Бехтерева В. М. Первоначальная эволюция детского рисунка в объективном изучении. Петербург.: Тип. П. П. Сойкина, 1910. 50 с.
5. Визначення терміна емоція. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BC%D0%BE%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 17.01.2021).
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. В.В.Давыдова. М., 1996. С. 15—19.
7. Деркач О. Арт-терапія на допомогу школі. Мистецтво та освіта. 2010. № 2. С. 25-28.
8. Запорожець О. В. Особливості розвитку процесу сприймання. Харків: Наукові записки ХДП І, 1941. С. 181-191.
9. Мельничук І. В. Генеза емоційних особливостей у сучасних дітей. Одеса: Наука і освіта, 2002. С. 42—44.
10. Мета та основні завдання навчання освітньої галузі «Мистецтво» у початковій школі. URL: <https://vseosvita.ua/library/meta-ta-osnovni-zavdanna-navcanna-osvitnoi-galuzi-mistectvo-u-pocatkovij-skoli-25616.html> (дата звернення: 25.01.2021).
11. Монотипія. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/05/19/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BF%D1%96%D1%8F/> (дата звернення: 02.02.2021).
12. Москальова А.С., Москальов М.В. Методи психодіагностики в навчально-виховному процесі: Навч. посіб. Київ, 2014. 360с.
13. Не вчіть дитину малювати! 10 аргументів від арт-терапевта, чому дитину до 8 років не варто вчити малювати. URL: <https://dytpsyholog.com/2016/04/14/%d0%bd%d0%b5-%d0%b2%d1%87%d1%96%d1%82%d1%8c-%d0%b4%d0%b8%d1%82%d0%b8%d0%bd%d1%83-%d0%bc%d0%b0%d0%bb%d1%8e%d0%b2%d0%b0%d1%82%d0%b810%d0%b0%d1%80%d0%b3%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%96%d0%b2/> (дата звернення: 25.03.2021).
14. Немов Р.С. Психология. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 688 с.

15. Освітня реформа: результати та перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentacii/Institut-zbirnik.pdf> (дата звернення: 23.01.2021).

16. Психология человека в современном мире. Том 3. Психология развития и акмеология. Экзистенциальные проблемы в трудах С. Л. Рубинштейна и в современной психологии. Рубинштейновские традиции исследования и экспериментатики. / Журавлев А.Л. и др. М.: Институт психологии РАН, 2009. 400 с.

17. Рожина Л.Н. Развитие эмоционального мира личности. Пособие для учителей и практ. психологов. Мн.: Выш. шк., 2003. 272 с.

18. Савченко О. Я. Типова освітня програма. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf> (дата звернення: 13.02.2021).

19. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. К.: Каравела, 2008. 400 с.

20. Соколова О. Ю. Изобразительная деятельность как средство развития эмоциональной и познавательной сфер. Наука и школа, 2018. № 4. С. 201–205.

21. Сорока А. Ю. Використання арт-терапевтичних технік у роботі з дітьми молодшого шкільного віку. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-art-terapevticnih-tehnik-u-roboti-z-ditmi-molodsogo-skilnogo-viku-177677.html> (дата звернення: 17.02.2021).

22. Сорока О. В. Арт-терапія як фактор збагачення творчості вчителя початкової школи. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2012. № 64. С. 145-151. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12087405.pdf> (дата звернення: 16.02.2021).

23. Тест «Малюнок сім'ї». URL: <https://www.slideshare.net/IrinaShlyahetskaya/ss-40601411> (дата звернення: 02.02.2021).

24. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения. М.: Академия пед.наук, 1954. 652 с.

25. Якобсон П.М. Психология чувств и мотивации. Воронеж.: Институт практической психологии – МОДЭК, 1998. 304 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект заняття «Продовж малюнок»

Загалом, це колективне заняття, але його можна адаптувати і провести індивідуально.

Необхідно взяти великий аркуш (А2, А3), олівці або фломастери.

Щоб зменшити тривогу і страх дітей перед чистим аркушем, потрібно намалювати одну деталь ведучому (овал, коло).

Потрібно домовитися про чергу, хто за ким малює, щоб взяти участь змогли всі. Якщо діти сидять за одним столом, буде простіше, якщо малюнок передається по колу (за чи проти годинникової стрілки).

Також, може бути (але не обов'язково) задана тема малюнку: космос, дитячий майданчик, магазин і т.д.

Дитина малює один елемент і передає малюнок далі. Під час малювання тема може змінитися до невпізнання. Весь аркуш може бути зафарбований в різні кольори, людина стане монстром, а поверх планет будуть намальовані каракулі – це ракета літала!

Ведучий стежить за тим, щоб діти довго не затримували роботу у себе, внесок усіх в малюнок повинен бути приблизно рівним.

Під час заняття, коли діти вже включилися в роботу, початковий задум вже не має сенсу, кожен задоволений своїми досягненнями і коли не виходить гарний малюнок, відповідальність лежить на всіх, а не на комусь конкретно.

Заняття «Продовж малюнок» вчить працювати в команді. Воно зазвичай супроводжується сміхом і об'єднує дітей.

Дітям обов'язково має сподобатися ілюструвати улюблену казку. Причому чим більш різноманітніші будуть матеріали, тим краще!

Варто заздалегідь вирізати з чистого паперу частини всіх героїв, а також матеріали для будиночків, дерев, різноманітних предметів, які передбачені в казці. Можна додати природний матеріал, наприклад, «солома» – прутики від віника (чистого), зубочистки з відрізнаними гострими кінцями – «паркан».

Потім надаємо всі матеріали дитині і допомагаємо розмалювати героїв та приклеїти все на аркуш.

За отриманим плакатом можна розповідати казку в класичному варіанті або придумувати щоразу нове і фантазувати з дитиною різноманітні ситуації розвитку подій.

Дана гра спрямована на розвиток уяви, творчого мислення, комунікативних навичок, вміння висловлювати власну думку.

Якщо такий метод застосовувати до терапевтичних казок, які направлені на вирішення різноманітних психологічних проблем, то ефективність їх збільшується в рази. Оскільки дитина через власний досвід переносить переживання всіх героїв і, що найголовніше, має можливість змінювати сюжет казки.